

Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej 14  
ISSN 1898-4215; e-ISSN 2544-3143  
Creative Commons: Uznanie Autorstwa (CC BY) 3.0 Polska  
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>  
DOI: <https://doi.org/10.31338/2544-3143.si.2021-14.3>

*Volodymyr Rutar*

[rutar.volodymyr@gmail.com](mailto:rutar.volodymyr@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-4458-6272

ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ВІДДІЛІВ ВІЙСЬКОВОЇ  
ЗДОБИЧІ ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ  
ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ  
ПІД ЧАС ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 1918–1919 РР.

**On the organization of the war trophies departments of the Polish  
Army in Eastern Galicia and protection of the cultural and historical  
heritage during the Polish-Ukrainian war of 1918–1919**

### **Abstract**

Based on the archival materials of the Military Historical Bureau in Warsaw, this article analyses of the organization process and the legal basis of the operation of the war trophies departments at the supreme headquarters of the Polish Army in Eastern Galicia. It also discusses the main steps made to preserve cultural heritage and the problems that appeared during military operations.

**Keywords:** Polish Army, Eastern Galicia, cultural and historical heritage, war trophies

Проблема організації органів військової здобичі Війська Польського у Східній Галичині, як і збереження культурно-історичної спадщини під час польсько-української війни 1918–1919 р., не знайшли жодного відображення в дослідженнях польських та українських науковців. З огляду на це запропонована стаття є першою спробою в сучасній історіографії схарактеризувати процес збору і способи транспортування військових трофеїв, визначити їх класифікацію і чисельність, простежити історію організації реферату здобичі та інших структур, що відповідали за збереження культурних цінностей.

Важливою складовою матеріально-технічного забезпечення армії, поряд з продукуванням та закупівлею необхідного військового майна і продовольства, є введення до її штату здобутих трофеїв. Доцільне використання останніх впливає на кількість і якість озброєння, покращення харчового забезпечення, а також дозволяє державному бюджету заощаджувати чималі кошти. Поряд з тим, серед військових трофеїв трапляються ще й пам'ятки культурної спадщини, збереження, яких не зважаючи на бойові дії, є пріоритетом і обов'язком для учасників конфлікту<sup>1</sup>.

В умовах польсько-української війни 1918–1919 р. військова здобич стала чи не найважливішим способом поповнення запасів для обох сторін. Ще під час вуличних боїв у Львові, польське командування кожен здобутий трофей сприймало, як локальну, але надзвичайно важливу перемогу над ворогом. Для заохочення вояків наказом № 5 від 8 листопада 1918 р. за кожен знайдений кулемет встановлено грошову винагороду у розмірі 1 тис. кор., рушницю – 50 кор., гранату – 10 кор. і гармату – 5 тис.<sup>2</sup>. Щоб не допустити зловживань, коменданти відділів зобов'язувалися рапортувати про зайняття під час бою склади й інше майно. При цьому видавати на власний розсуд будь-які трофеї, без дозволу Начальної Команди Війська Польського у Львові (НК ВП), суворо заборонялося<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Niniejszy tekst powstał w wyniku realizacji projektu badawczego „Armia Wschód Wojska Polskiego na terenie Galicji Wschodniej: Organizacja i taktyka wojenna (listopad 1918 – lipiec 1919)” (“The East Army of the Polish Army in Eastern Galicia: Organization and Battle Tactics (November 1918 – July 1919)”), finansowanego ze środków International Visegrad Fund.

<sup>2</sup> Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), I.341.1., sygn. 72, premie za zdobyte granaty ręczne, armaty, bez daty. (Do 16.XI.1918), k. 223.

<sup>3</sup> Tamże, Do rozkazu dziennego Nacz. Komendy Wojsk Polskich z 20.XI.1918 r. Intendantura Naczelnej Komendy WP we Lwowie do adjutantury Nacz. Komendy WP, k. 173.

Збільшення протяжності лінії фронту і як наслідок потенційної чисельності трофеїв примусило командування централізувати процес їхнього збору й подальшого використання. Для цього НКВП ухвалила рішення створити при Квартермістровстві „ХІІ А Відділ: Речової Демобілізації”. Враховуючи, що серед здобутого траплялися численні запаси цивільного майна і реманенту, на допомогу згаданому відділу залучили „Дорадчий комітет для справ відбудови і речової демобілізації”, що діяв при польському політехнічному товаристві у Львові. У правовій площині накази № 13 від 5 грудня 1918 р., № 22 від 17 грудня 1918 р., № 26 від 22 грудня 1918 р., № 27 від 24 грудня 1918 р. і № 7 від 8 січня 1919 р. регулювали їх компетенції. Вже після перенесення Головного Квартермістровства (ГК) до Перемишля, „ХІІ відділ” втратив свою самостійність, а офіцерський наказ № 16 від 24 березня 1919 р. підпорядкував його „Відділу речової демобілізації Інтендатури”. Як наслідок, ця реорганізація лише погіршила загальну ситуацію і показала непрактичність прийнятого рішення<sup>4</sup>.

5 березня 1919 р. ГК видало наказ, яким врегулювало процес переходу військового майна у державну власність на територіях, де точилися бойові дії. Етапні органи, починаючи з повітових команд, отримали право проводити його реквізицію не зважаючи на те, в чийй власності воно досі перебувало. Передусім йшла мова про майно, що залишилося від окупаційних австрійської і російської армій. Відновлені промислові об’єкти, за бажання військового командування, спершу покривали потреби армії, а далі забезпечували цивільних. Вивіз будь-яких корисних копалин, товарів промислового призначення або товарів першої необхідності з етапу належав до компетенції цивільної або цивільно-військової влади. Далі його підтверджувало ГК або Команда Етапу Округу (КОЕ). Переправляти товари через лінію фронту взагалі було заборонено<sup>5</sup>.

Незабаром, 15 березня 1919 р. вийшло роз’яснення щодо вивозу товарів першої необхідності. Відповідно до його положень з Галичини

---

<sup>4</sup> WBN, I.304.1., sygn. 46, Informacye w sprawie powstania Referatu Oddziału Demobilizacji rzeczowej przy Kwatermistrzostwie „Wschód” we Lwowie i wnioski w sprawie dalszej działalności, k. 1–2.

<sup>5</sup> WBN, I.301.6., sygn. 1, Rozkaz № 1. Naczelne Dowództwo W.P. Główne Kwatermistrzostwo, Warszawa, dn. 5 marca 1919, k. 1.

дозволялося вивозити вироби з волокна, продовольство й пашу. У зворотному напрямку доставляти будь-які товари, окрім волокняних виробів. Для перевезень слід було отримати спеціальний дозвіл. Згоду на вивіз товарів із воєнних територій видавав повітовий комісар, при чому її обов'язково підтверджувала КОЕ. Дозвіл на доставку в зворотному напрямку надавав генеральний цивільний комісар<sup>6</sup>.

У ході травневого наступу в Східній Галичині, Начальна Команда у Варшаві наказала відправляти захоплені трофеї на склади до Львова, Перемишля і Хелма. Для швидкого збору і транспортування здобичі, командування призначило відповідальних осіб, які організовували цей процес на звільнених територіях. Особливу увагу НК зосереджувала на здобутих запасах продовольства. Щоб не допустити його псування, видано розпорядження, аби усі харчі одразу передавалися на потреби війська. При цьому відділи зобов'язувалися повідомляти інтендатуру про їх кількість. Одночасно, воякам суворо заборонялося залишати населення без засобів для існування. Обмежувалося право на конфіскацію збіжжя і картоплі, призначених для посіву урожаю, а здобуті коні ставали основою для доповнення військових таборів. На усі реквізовані речі видавалися посвідки двома мовами (польською та українською) з підписом „Własność armji gen. Hallera”<sup>7</sup>.

Відповідно до розпорядження Першого департаменту Міністерства Військових Справ (МВС) Оп. Nr. 329/13 від 29 травня 1919 р., вирішено, що здобич, яку не потребувала армія на фронті, транспортувати на склади КОГ Львів. Звідси, за рішенням МВС, її перевозили в інші місця. Для уникнення непорозумінь між численними військовими органами з питання перевезень, створено спільну комісію, до складу якої ввійшли по 2 офіцери від Команди Округу Генерального Львів (КОГ) і Галицько-Волинського фронту. Членами комісії були кап. Ян Слушкевіч, пор. Роман Кінклер, ротм. Генріх Хадзлякевич і ппор. Євгеніуш Ромах. Її керівником призначено полк. Марціна Висоцького. До завдань комісії

---

<sup>6</sup> Tamże, Uzupełnienie Rozkaz № 1 o wywozie towarów z obszaru wojennego, Rozkaz № 4. Naczelne Dowództwo W.P. Główne Kwatermistrzostwo, Warszawa, dn. 15 marca 1919, k. 1.

<sup>7</sup> WBH, I.123.1., sygn. 254, N. Szt. Gen. 10050/IV. Naczelne Dowództwo. Główne Kwatermistrzostwo do Dowództwa Armji Gen. Hallera w Warszawie, Warszawa, dn. 7 maja 1919, k. 8.

належало оцінювання, розподіл і використання захопленого майна. Місцем розташування обрано Львів<sup>8</sup>.

Напередодні Чортківської офензиви польське командування вважало, що Галицька армія втратила боєздатність і перестала нести будь-яку загрозу. Тому одним із ключових завдань, яке стояло на порядку денному для НК ВП, стала організація швидкого збору багатомільйонних трофеїв залишених на нещодавніх полях бою. У цей час, завдання референта воєнної здобичі полягало у проведенні інвентаризації і обліку майна, яке кожна дивізія взяла для своїх потреб. При цьому командування дивізій зобов'язувалося у всьому сприяти його роботі, а особливо у виділенні необхідної кількості офіцерів і жандармів для охорони трофеїв. У випадках, коли на місцях Квартермістрівство призначало спеціальні органи здобичі, то референти одразу їм підпорядковувалися. При штабі Галицько-Волинського фронту на цю посаду призначили кап. Слушків-віча. Центральною станцією для транспортування здобутого майна й надалі залишався Львів. Одночасно, в Тернополі для збору трофеїв вдалося створити „Командування здобичі”, яке очолив пполк. Байллове. Він змінив ротм. Владислава Гарапічку, який напередодні відповідав за збір і нагромадження військової здобичі у місті. Відомо, що для цих цілей йому виділили етапну компанію і вантажівку. У Станіславові комендантом етапу повіту і відповідальним за військові трофеї призначили полк. Мялашевського, його заступником майора Стравіжського. За здобич в районі Бродів відповідав полк. Висоцький<sup>9</sup>.

14 червня 1919 р. було вирішено, що використання здобичі в межах КОГ Львів, належатиме до юрисдикції МВС, на решті територій до НК ВП. При цьому остання звернулася до МВС виділити їм як спеціаліста до роботи з трофеями ген. Шамота, коменданта Тарнівського військового округу<sup>10</sup>. Наступного дня наказом Генштабу Nr. 1000050/IV, створено референт здобичі при Квартермістрівстві. Крім того, оголошено намір

---

<sup>8</sup> WBH, I.310.2., sygn. 28, Dep. I. Nr. Op. 612/2. Utworzenie D.O.G. Lwów uzupełniające rozporządzenie. Min. Spr. Wojsk. do Dowództwa Okręgu Generalnego Lwów, Warszawa, dnia 27.VI.1919, k. 1.; WBH, I.310.2., sygn. 21, № 835/1 Sprawozdanie w sprawie rozdziału kompetencji Dow. fr. gal. i DOG Lwów, z dnia 20.VII.1919, k. 11.

<sup>9</sup> WBH, I.310.2., sygn. 28, L. 2031. Kw. Do kpt. Słuszkiewicza – referenta zdobyczy wojennych przy Kwatermistrzostwie we Lwowie, Lwów, dn. 9.VI.1919, k. 1–2; WBH, I.310.2., sygn. 16, L. 1928/kw. Zdobyycz wojenna w Tarnopolu, Lwów, dnia 3 czerwca 1919 r., k. 1–2.

<sup>10</sup> WBH, I.310.2., sygn. 28, Nr. 17039/IV. Naczelne Dowództwo do Dowództwa frontu Galicyjsko-Wołyńskiego, Warszawa, dnia 14 czerwca 1919 r., k. 1.

створити „мобільний відділ здобичі”, до якого ввійдуть 5 офіцерів, 10 під-офіцерів, 15 вояків, 1 легковий автомобіль і 5 вантажівок. До завдань відділу належатиме організація з цивільних осіб і полонених відділів для евакуації здобутого майна. Після виконання роботи на одній місцевості вони переходитимуть на іншу, або за можливості працюватимуть на кількох одночасно. Зібране майно слід перевозити на залізничні станції<sup>11</sup>.

16 червня 1919 р. прийнято нові інструкції для офіцерів, що відповідали за збір військової здобичі. Офіцер мав забезпечити цілодобову охорону майна на зайнятих складах. До його завдань належала підготовка списків інвентаризації у 3 примірниках: – один – для командування дивізії, другий – для командування „Схід” і третій – для командування етапу на цій території. Бойові підрозділи отримували необхідне майно лише з дозволу командування дивізії. Для цього готувалися відповідні списки виданого, а контрkwіти додавали до списків здобичі. Після прибуття на місце дислокації етапних підрозділів, офіцер військової здобичі зобов’язувався передати усі списки майна найстаршому за званням офіцеру і домогтися від нього складення акту перейняття. Всі цінні речі, зброю і аmunіцію слід вивозити до Львова під нагляд командування Галицько-Волинського фронту. Про кількість здобичі заздалегідь повідомляти кур’ером<sup>12</sup>.

Для транспортування трофеїв у червні 1919 р. командування почало залучати вантажівки. Було вирішено, щоб ті виїжджаючи на фронт везли необхідне для підрозділів, а на зворотньому шляху забирали військову здобич. Коменданти автомобільних колон особисто відповідали за те, щоб усі вантажівки були наповнені відповідно до їх тоннажності. Незважаючи на будь-які обставини, автомобілі не могли повертатися порожніми або перевозити людей. Кожен комендант проводив інвентаризацію доставленого майна і повідомляв місце його знаходження коменданту автомобільної групи<sup>13</sup>.

---

<sup>11</sup> WBH, I.310.2., sygn. 28, L. 2055/Kw. Adjutantura Kwatermistrzowstwa. Dowództwa Wojsk Polskich na Galicyę Wschodnią do Dowództwa frontu Galicyjsko-Wołyńskiego we Lwowie, Lwów, dnia 10 czerwca 1919 r., k. 1.

<sup>12</sup> Тамже, L. 19273. Instrukcja i informacje dla oficera z dywizji mającego objąć zdobycz wojenną w chwili zajęcia terenu opuszczonego przez nieprzyjaciela, Lwów, 16 czerwca 1919 r., k. 1.

<sup>13</sup> WBH, I.310.2., sygn. 2, O.W./op. 265. Wykorzystanie samochodów ciężarowych do zwożenia zdobyczy wojennych. Rozkaz Nr. 94. Sztabu Dowództwa. Dowództwo frontu Galicyjsko-Wołyńskiego, Lwów, dnia 16 czerwca 1919 r., k. 2.

На ділі одразу виникла проблема відсутності людей для цієї роботи. Загалом, за даними звіту від 5 серпня 1919 р., у червні до збору військової здобичі вдалося залучити лише 400 осіб. На 10 червня з них вдалося організувати 4 експедиції до Тернополя, Бродів, Станіславова і Золочева. Вже наступного дня прийшов наказ про відхід із зайнятих територій, внаслідок чого чимало майна, особливо в Тернополі і Бродах, потрапило до рук місцевого населення і вояків Галицької армії. Згодом було організовано 4 нові робітничі компанії в Красному, Чорткові, Копиченцях і Станіславові. Окрім того, додатково вздовж лінії фронту, вислано ще 3 офіцерів для складання списків здобичі і організації їх висилки до Львова. Діяльність референтів військової здобичі в червні і липні були мінімальні, продовольство й одяг забирали дивізії без жодних квітів. Найбільша кількість здобичі, з поданого звіту, знаходилася в російських вагонах, які через свою конструкцію і зруйновану інфраструктуру в Галичині не були вивезені на захід. Головний вокзал у Львові перетворився на один великий склад, де постійно чергувало по три офіцери, підофіцери і вояки, які після прибуття кожного вагону записували його номер і вміст. Після цього вагони розподілялися далі до відповідних складів, а саме: складу аmunіції, продовольства, екіпірування, таборів, інженерного парку, телефонічних майстерень, репарації польових кухонь, автомобілів, авіаційного парку і майстерень артилерії<sup>14</sup>.

Загальну ситуацію зі збором і використанням здобичі ускладнювало поширення випадків коли відділи, які брали участь у її здобутті, вважали це майно своєю власністю. Наприклад, одна з дивізій залишила у себе усі здобуті автомобілі і чималий запас шин до них, видаючи ці запаси без будь-якого контролю своїм підрозділам. Натомість в інших дивізіях відсутність шин не дозволило залучити автомобілі для ведення бойових дій<sup>15</sup>. Тому НК ВП вкотре змушене було наголосити, що уся здобич це власність держави, а не окремого вояка чи підрозділу. При цьому кожен командир був особисто відповідальний за дотримання правил поводження з трофеями<sup>16</sup>. 27 червня 1919 р. полк. Висоцький очолив новостворений

<sup>14</sup> WBN, I.310.2., sygn. 28, L. IV.390/4 zd/ Sprawozdanie, Lwów, 5 sierpnia 1919 r., k. 1–2.

<sup>15</sup> WBN, I.310.2., sygn. 2, O.W./op. 297. Dysponowanie materiałem zdobytym na froncie. Rozkaz Nr. 99. Sztabu Dowództwa. Dowództwo frontu Galicyjsko-Wołyńskiego, Lwów, dnia 5 lipca 1919 r., k. 1.

<sup>16</sup> Tamże, O.W./op. 263, Sprawa zdobyczy wojennych. Rozkaz Nr. 94. Sztabu Dowództwa. Dowództwo frontu Galicyjsko-Wołyńskiego, Lwów, dnia 16 czerwca 1919 r., k. 2.

реферат військової здобичі при КОГ Львів<sup>17</sup>. При командуванні здобичі воєнної в Красному, цього дня перебувало 3 офіцерів (пполк. Баїллу, ппор. Сікора, ппор. Ватрашинський), 5 підофіцерів і 12 рядових<sup>18</sup>.

Зі зміною оперативної ситуації і поступовим налагодженням закордонних поставок різноманітного майна, в червні 1919 р. польське командування суттєво зменшило розмір виплат за здобуті трофеї. За нову рушницю платили 30 кор., за пошкоджену – 7,5 кор., за замок до рушниці 15 кор., за скриньку амуніції з 1 тис. набоїв до 500 кор.<sup>19</sup>. Новий замок до гармати оцінено у 250 кор., приціл – 150 кор., лорнетку – 200 кор., замок до кулемета – 10 кор., замок до рушниці – 5 кор. При цьому встановлювалася і кримінальна відповідальність за приховування цих частин, така, як за незаконне володіння бойовою зброєю<sup>20</sup>.

7 липня 1919 р. секція військової здобичі прийняла рішення розділити транспортування артилерійської амуніції відповідно до її виробництва – австрійську до Перемишля, російську і інші зразки до Бреста Литовського. Міни і гранати, що не надавалися для перевезення вимагалося знищувати на місці. Пропонувалося, аби скрині і вистріляні гільзи направляти до Дембліна. Піхотну амуніцію перевозити до Перемишля, рушницю направляти до Львова до залізничного вокзалу Клепарів. При цьому рушницю, що потребували значного ремонту до Кракова, а цілком непридатні відсилати до Варшави. Така ж ситуація передбачалася для транспортування кулеметів. Багнети незважаючи на місце виробництва відсилати до Львова<sup>21</sup>.

За кілька днів, 9 липня 1919 р. Збігнев Вержбянський, керівник реферати речової демобілізації запропонував план проведення реорганізації свого відділу. Він зазначив, що „Відділ речової демобілізації” функціо-

<sup>17</sup> WBH, I.310.2., sygn. 28, Nr. 90/Org. Referat zdobyczy D.O.G. Lwów do Kwat. Dow. Frontu Gal.-Wołyńsk. we Lwowie, Lwów, dnia 27 czerwca 1919 r., k. 1.; WBH, sygn. DOK VI/1, L.p. 32. Referat zdobyczy. Rozkaz № 3, Lwów, dnia 28 czerwca 1919 r., k. 1.

<sup>18</sup> WBH, I.310.2. sygn. 28, Stan personalu przy Dowództwie zdobyczy wojennej w Krasne, Lwów, dnia 27 czerwca 1919 r., k. 1.

<sup>19</sup> WBH, I.304.1., sygn. 30, L. 755/1. Do rozkazu. Premia za broń i amunicye, k. 1.

<sup>20</sup> WBH, I.310.2., sygn. 20, L. 890/XI. Do oddziału III Kwat. we Lwowie. Dowództwo frontu Gal.-Wołyńsk. Kwatermistrzostwo Od. XI, Lwów, dnia 14 czerwca 1919 r., k. 1.

<sup>21</sup> WBH, I.310.2., sygn. 28, L. 1307/3. 1456/3. 1466/3. 1496/3. Nr. Szt. Gen. 16955/IV. 19189/IV. 19413/IV. 18999/IV. 18840/IV. Dow. Frontu Galic. Wołyńsk. Kwatrm. Sekcja 2. Do Kwatermistrzostwa, sekcyi zdobyczy woj. we Lwowie, Lwów, dnia 7 lipca 1919 r., k. 1.

нував від 1 грудня 1918 р. при Квартермістровстві армії „Схід” і тому потребував кардинальних змін. За планом, після реорганізації при кожному відділі військової здобичі, мали з’явитися самостійні відділи демобілізації на чолі з військовими фахівцями. До їхнього підпорядкування переходили також повітові експозитури. Усі здобуті трофеї і промислові об’єкти планувалося розподіляти за трьома принципами: майно, що передавалося армії, майно, яке залишалося на складах відділу речової демобілізації і майно призначене для цивільних. При цьому урядовці зобов’язувалися проводити інвентаризацію і вказувати способи його використання. Першочергово, за планом З. Вержбянського, право розподіляти здобич цивільного значення мав „Інспекторат відбудови” з широкою мережею своїх експозитур на території усієї Галичини. Саме цей орган, на думку керівника реферату, найкраще б міг використовувати це майно і промислові об’єкти для відбудови знищених війною територій, не завдаючи державному бюджету жодної шкоди<sup>22</sup>.

Вже наступного дня НК ВП утворила нові посади і підрозділи для керування військовою здобиччю, а саме секцію здобичі при Головному Квартермістровстві, реферат – при командуванні фронту і при оперативних групах та посаду – при командуванні дивізій<sup>23</sup>.

12 липня 1919 р. було вирішено, що усі здобуті телефонно-телеграфічні матеріали будуть відправлятися на телефонічні, склади підпорядковані командуванню служби зв’язку Галицько-Волинського фронту. У випадку відсутності коштів на транспортування, підрозділи зобов’язувалися повідомляти службу зв’язку про кількість, ціну і дані осіб, у яких залишалася здобич. Командування наголошувало, що в інтересах армії майно слід групувати в одному місці, звідки далі рівномірно розподіляти за підрозділами, а надлишки відправляти на головні склади у Варшаві. Розбиті телефонні й телеграфічні апарати також необхідно збирати й використовувати як замінні частини для ремонту інших апаратів<sup>24</sup>.

---

<sup>22</sup> WBH, I.304.1., sygn. 46, Szkic reorganizacji demobilizacji rzeczowej opracowany przez kierownika referatu demobilizacji rzeczowej przy Intendaturze we Lwowie inż. Zbigniewa Wierzbiańskiego, Lwów, 9 lipca 1919 r., k. 1–2.

<sup>23</sup> WBH, I.310.2., sygn. 21, Rozkaz № 158, Warszawa, dnia 10 lipca 1919 r., k. 1.

<sup>24</sup> WBH, I.310.2., sygn. 2, O.W./op. 326. Zgłaszanie w Dowództwie służby łączności zdobytych materiałów telegraf. i telefonicznych. Rozkaz Nr. 102. Sztabu Dowództwa. Dowództwo frontu Galicyjsko-Wołyńskiego, Lwów, dnia 12 lipca 1919 r., k. 2.

Ще один наказ НК № 22573/14 зобов'язував підрозділи не пізніше 15 липня подати списки захопленого майна в алфавітному порядку. При цьому слід вказувати його кількість, вагу, гатунок і розмір. Для визначення якості необхідно робити відмітки: нові предмети – 100%, вживані або можуть використовуватися – 75%, потрібен ремонт – 50%, придатні, як вторинна сировина – 25%<sup>25</sup>.

Відповідно до наказу НК № 158 від 16 липня 1919 р. установлювався склад Канцелярії референта здобичі при дивізії – референт (капітан або поручник), 3 підофіцери до виконання завдань і писар. Головне завдання референта здобичі полягало в організації охорони здобутих матеріалів. Майно, необхідне для функціонування дивізії, референт зобов'язувався виділяти після відповідного зголошення й видачі квітів передачі майна. Одночасно вимагалось концентрувати здобич з усього фронту в одному місці, при тому повідомляючи референта здобичі при НК про місця збору майна, його кількість і якість. У випадку, якщо воєнна ситуація загрожувала втратити здобуте, організувати усіма можливими способами його транспортування подалі від фронту, регулюючи, що й куди відправлялося. Згодом референт здобичі передавав усе майно відповідно до квітів командуванню фронту<sup>26</sup>.

Напередодні завершення польсько-української війни, 18 липня 1919 р. з'являються нові інструкції для головних референтів здобичі фронтів. Відповідно до них, реферат здобичі складався з головного референта, його заступника, 2 канцеляристів, машиністки, представника спілки „Перевіз” і ординанса. Головний референт підпорядковувався командувачу фронту і Начальному Коменданту, а референт дивізії наказам референта фронту. Уся військова здобич на теренах дивізії спочатку забезпечувала її потреби, а решта передавалася під нагляд головного референта здобичі фронту. При цьому трофеї, здобуті на теренах східних земель і Білостоку, мали одразу передаватися під командування головного референта здобичі фронту, який розподіляв їх спільно з генеральним комісаром східних земель або Генеральним делегатом Малопольщі. Відповідно до інструкцій склади, які вже 16 квітня 1919 р. перебували на балансі Державної Скарбниці, пропонувалося залишити далі під її управлінням. Це давало

<sup>25</sup> WBN, I.310.2., sygn. 28, L. 213/zd. Do \_\_\_\_\_, Lwów, dnia 18 lipca 1919 r., k. 1.

<sup>26</sup> WBN, I.310.2., sygn. 21, Do rozkazu. Gospodarka zdobyczą wojenną, k. 1–2.

можливість військовим до 15 серпня цілком завершити процес інвентаризації усього майна. Трофеї, які опинилися незаконно у приватних руках, адже раніше не були відповідно інвентаризовані і забезпечені охороною, вимагалось вилучати і звозити на товарні станції. Після відкриття постійно чинних складів до подальшого використання здобичі, вирішено залучати будівельні уряди при КОГ. Референт здобичі зобов'язувався забезпечити усі склади засобами протипожежної безпеки, аби уникнути небезпечних ситуацій. Здобич, яку було розкидано по лісах і полях, вимагалось якнайшвидше зібрати в одному місці. Для збереження такого майна пропонувалося використовувати численні бараки, якщо таких не було – огородити територію колючим дротом. Із часом передбачалася передача усього нерухомого майна на баланс цивільної влади, однак це не стосувалося казарм та інших військових об'єктів. Видання матеріалів, що знаходилися на військових складах, можливе лише з дозволу Головного референту фронту. Однак одержувач мав надати список з повним переліком отриманого майна із вказаним прізвиськом. Передача будинків буде залежати лише від рішення будівельних урядів<sup>27</sup>.

Обов'язки делегованих офіцерів у зборі здобичі полягали в тому, що після прибуття на вказане місце організувати з місцевого населення робочі відділи для збирання і її перевезення. Усі трофеї мали чітко направлятися в зазначені в наказах місця. Якщо виникала потреба збільшити чисельність охорони для збереження майна, негайно повідомляти про це командуванню, аби воно виділило необхідну кількість офіцерів і вояків для виконання цього завдання. Для швидкої евакуації делеговані офіцери розробляли порядок евакуації майна, повідомляючи про це відповідні органи<sup>28</sup>.

Із цього часу за транспортування майна, окрім військових, почала відповідати фірма „Przewóz”. Для координації дій з військовими спілка призначала по одній відповідальній людині при кожному референту здобичі фронту. За умови, що завантаження здобичі до вагонів відбуватиметься лише після попередньої оплати за кожен вже поміщений кілограм. Щоб прискорити завантаження, окремі речі, що мали сталу вагу,

<sup>27</sup> WBH, I.310.2., sygn. 28, Nr. 28124/IV. Instrukcyę dla referentów głównych frontu zdobywcy wojennej. Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 18 lipca 1919 r. Rozkaz Nr. 164. Naczelne Dowództwo, k. 1–4.

<sup>28</sup> WBH, I.310.1., sygn. 60, Instrukcja działalności organów zdobywcy, k. 1–2.

не переважуватимуться, а рахуватимуться на штуки. Проте на станціях, де є ваги, якщо була можливість, слід робити контрольні зважування. Потрібно було якомога швидше полагодити ваги на станціях у Львові і Бережанах, щоб основна маса транспортів переїжджали саме через ці стації. При цьому спілка „Перевіз” зобов’язувалася протягом 24 год завантажити вагони, які приходили на станцію. Якщо вона не встигала у визначений час, то необхідно повідомляти головного референта про кількість вагонів і час затримки. Вимагалось завжди оформляти дублікати документів завантаженого майна. Відповідальним за забезпечення необхідної кількості вагонів для перевезення майна був головний референт фронту<sup>29</sup>. До проведення інвентаризації у Східній Галичині в цей час було залучено 10 офіцерів і 19 вояків<sup>30</sup>.

Відомості про здобуті трофеї надходили звідусіль, про що свідчили численні звіти, які вдалося виявити у Військовому Історичному Бюро у Варшаві. Відповідно до звіту від 6 червня 1919 р. у Тернополі поляки здобули 2 тис. завантажених вагонів, 1 тис. порожніх, склади, 30 локомотивів російського виробництва, 10 австрійського і 8 вузькоколіїних. Між цією здобиччю знайдено 200 вагонів амуніції, 25 несправних вантажівок, провіант, шкіра, санітарні запаси. З огляду на брак охорони близько 30–40 вагонів були пограбовані цивільними і військовими, а це за скромними підрахунками офіцерів військової здобичі склало кілька десятків мільйонів корон. Можливостей вивезти майно залізницею не було через зруйновані мости, залізничні колії і віадуки. Альтернативою, на думку офіцерів здобичі, могли стати вози, якими можна перевозити майно на невеликі відстані і вантажівки<sup>31</sup>.

У Букачиннях знайдено великий склад артилерійської амуніції. Окрім маси снарядів, тут лежало розкиданими чимало запасів рушничної аму-

---

<sup>29</sup> WBN, I.310.2., sygn. 28, Nr. 28124/IV. Instrukcyę dla referentów głównych frontu zdobyczy wojennej. Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 18 lipca 1919 r. Rozkaz Nr. 164. Naczelné Dowództwo, k. 1–4; tamże, Instrukcyja dla referentów rejonowych zdobyczy wojennej, k. 1.

<sup>30</sup> Тамже, Wykaz oficerów wysłanych do Wschodniej Galicyi w sprawie zinwentaryzowania i zabezpieczenia zdobyczy wojennej. Referant zdobyczy wojennych. Dowództwo frontu Galicyjsko-Wołyńskiego, k. 1; tamże, Wykaz oficerów, podof. szereg. i personalu w Oddz. Zdobyczy woj. Oddz. Zdobyczy wojennych. Kwatermistrzostwo, k. 1.

<sup>31</sup> WBN, I.310.2., sygn. 28, Do Kwatermistrzostwa Grupy op.gen. Iwaszkiewicza we Lwowie, Tarnopol, dnia 6 czerwca 1919 r., k. 1.

ніції і артилерійського пороху. Усе це майно зберігалося без належної охорони, що загрожувало втратою цих запасів, або виникненням вибухо-небезпечної ситуації. В Галичі на вокзалі здобуто 9 гармат і 7 передніх частин до гармати. З них одна 10 см, три – 8 см, дві без замків і дві російські польові теж без замків. Артилерійської амуніції не було. З метою її пошуку офіцер здобичі пропонував вислати сюди відповідних фахівців. Одночасно контролер наказав вивезти звідси усю рушничну амуніцію<sup>32</sup>.

У Золочеві, як стало відомо з перших звітів, вдалося здобути 4 рефлектори, 200 вагонів, 3 локомотиви, 2 мінерки, 300 бочок оливи, 40 обозних возів і кілька санітарних, 200 пошкоджених польових кухонь, гармати і амуніцію не встигли перерахувати<sup>33</sup>. У наступному звіті серед трофеїв вказано 73 гармати, 1 тис. ящиків і 5 тис. рушниць<sup>34</sup>. Група Сікорського 2 червня 1919 р. здобула авіапарк, артилерійську батарею, 93 кулемети, рушниці, 20 вантажівок, 50 локомотивів, 420 вагонів, склади і майстерні<sup>35</sup>. 4 липня 1919 р. до етапного магазину Львова, привезено військову здобич із Долини – 43 вагони наповнені цукром. На 19 липня вдалося розвантажити 22 вагони, а це 250572 кг цукру<sup>36</sup>. Упродовж 11–17 липня 1919 р. у боях в Східній Галичині, здобуто 41 польову гармату, 6 гаубиць, 26 мінометів, 105 кулеметів, рушниць не пораховано + 2 вагони, 98 вагонів артилерійської і рушничної амуніції, 11 вантажівок, 10 автомобілів, бронеавтомобіль, 128 табірних возів, 109 локомотивів, 17 пасажирських вагонів, 2100 вантажних вагонів, з яких 4 саперські, 30 матеріально-технічні, 14 з колючим і телеграфічним дротом, 2 вагони шкіри, 53 амуніційних, 191 вагонів з нафтою і бензином, 7 літаків, 2 з автомобільними шинами, кілька вагонів цукру і 16 коней<sup>37</sup>.

<sup>32</sup> Tamże, Sprawozdanie z jazdy kontrolnej do Bukaczowiec i Halicza. Ref. zdobywcy wojennej, Weszło dnia 10.6.1919, k. 1.

<sup>33</sup> WBH, I.123.1., sygn. 270, Telegram gen. Haller, Lublin, otrzymano 29.V.1919, k. 1.

<sup>34</sup> WBH, I.123.1., sygn. 253, Dowództwo arm. Gen. Hallera. Komunikat. Sytuacja na froncie południowo-wschodnim. Miejsce postoju, 30.V.1919, k. 1.

<sup>35</sup> WBH, I.310.2., sygn. 16, L. op. 3938/7. Sytuacja poranna z 3/6 1919, k. 1.

<sup>36</sup> WBH, I.310.2., sygn. 24, L.721. Etapowy magazyn żywnościowy Lwów-Dworzec Główny do Intendatury Kwatermistrzostwa Front. Gal. Woł. we Lwowie, Lwów, dnia 19 lipca 1919 r., k. 1.

<sup>37</sup> WBH, I.310.2., sygn. 16, Ogólna zdobycz ofenzywy na Zbrucz za czas od 11/7. do 17/7 1919, k. 1.

У вирі військової розрухи політичний провід Польщі не забував про потребу збереження культурно-історичної спадщини, що знаходилася на теренах Східної Галичини. Чимала кількість дворів, монастирів, замків і палаців були пограбовані або знищені, а їх майно опинилося у руках вояків або цивільних. Щоб врятувати бодай щось, для майбутніх поколінь, з перших днів польсько-української війни, було вирішено розробити план по охороні і збереженні пам'яток культури і науки та повернути їх, за можливості, до попередніх власників. Одним з перших нормативних актів, такого характеру, став опублікований заклик до польських військовиків від 5 грудня 1918 р. в денному наказі Команди міста Львова і повіту. В ньому командування зверталось до вояків аби ті допомагали їм збирати різноманітні матеріали, що походили з часу листопадових боїв 1918 р., а передусім зброю, амуніцію, відозви, накази і фотографії. Таким чином, планувалося поповнити музейні колекції Львова, при цьому, копії цих артефактів передавалися до музею, а оригінали зберігалися у Пресовому відділі Команди Міста<sup>38</sup>.

Незабаром, 11 грудня 1918 р. Генштаб Війська Польського прийняв ще одне рішення про потребу збору й збереження наказів та документів військового характеру, що мали історичну цінність. Пропонувалося, щоб військові і державні установи скеровували свої матеріали в одному екземплярі до архівного відділу Військово-історичного інституту при Центральному Військовому Архіві (ЦВА)<sup>39</sup>, де формувалися відповідні фонди. На основі цих документів у подальшому планувалось проводити дослідження історії бойового шляху польської армії.

Згодом, польські урядовці взяли за ще більш рішучі дії для охорони культурних цінностей на теренах зайнятих воєнними діями. Відповідно до наказу № 2 Головного Квартермістровства від 6 березня 1919 р. було вирішено, що до кожної дивізії або операційної групи з числа офіцерів не придатних до фронтової служби або військових чиновників приділятиметься фаховий „референт охорони пам'яток”. Міністерство культури і мистецтва запропонувало брати на цю посаду студентів відділу архітектури Варшавської Політехніки. Спільно із референтом з освітніх

<sup>38</sup> BH, I. 341.1., sygn. 68, Materiały dla muzeum miejskiego. Rozkaz dzienny Nr. 32. Komenda miasta Lwowa i powiatu, Lwów, dnia 5 grudnia 1918 r., k. 68.

<sup>39</sup> WBH, I.301.5., sygn. 1, Rozkaz Nr. 49. Sztab Generalny W.P., Warszawa, dn. 11 grudnia 1918 r., k. 69.

питань до завдань референта охорони пам'яток належало, по-перше, проведення навчально-виховної роботи серед вояків, яке значення для суспільства мало збереження і охорона пам'яток культури і науки (картин, різьб, ікон, стародруків і т.д.). По-друге, в разі виявлення таких предметів на звільнених територіях, референт організовував процес евакуації цього майна до заплілля. Це давало шанс на їх подальше збереження і передачу до музеїв чи архівів. По-третє, проведення інвентаризації майна й забезпечення охороною усіх історичних пам'яток, наукових і мистецьких колекцій, таких як бібліотеки, архіви чи музеї в кожному місці розквартирування підрозділів. По-четверте, за кожним просуванням фронту організувати пошук культурних цінностей і об'єктів. По-п'яте, в разі відступу з зайнятих теренів евакуювати в заплілля усі можливі матеріально-культурні цінності<sup>40</sup>. Серед матеріалів Військового історичного бюро у м. Варшаві вдалось виявити прізвища підпоручників Яна Гумовського і Францішка Швоха, референтів охорони пам'яток у Східній Галичині<sup>41</sup>.

Для збереження архівних матеріалів, що знаходилися на воєнних територіях КОГ Львів і КОЕ залучалися референти до справ архівних, яких обирали серед освітянських референтів військових університетів. До їхніх завдань належав збір військових і персональних архівних документів на території КОГУ і КОЕ, з подальшою їх передачею до ЦВА. Окрім того, вони зобов'язувалися повідомляти архів про кількість актів, що ще залишалися на цих територіях із повним описом їх змісту і часу походження. Матеріали, які датувалися після 1 листопада 1918 р. не належали до їх компетенції<sup>42</sup>.

Будь-які питання, пов'язані зі встановленням, охороною і збереженням культурних цінностей, вирішувалися з Олександром Чоловським, директором архіву і Народного Музею ім. короля Яна III у Львові, що знаходився у будинку Ратуші. Також, вийшло розпорядження аби відділи жандармерії в Східній Галичині під час обшуків цивільного населення,

<sup>40</sup> WBH, I.301.6., sygn. 1, Rozkaz № 2. Naczelne Dowództwo W.P. Główne Kwatermistrzostwo, Warszawa, dn. 6 marca 1919 r., k. 1; WBH, I.300.1., sygn. 456, 2517/19. Ministerstwo Sztuki i kultury do Pana Karola Maszkowskiego w sprawie kandydatów do wykonania opieki nad zabytkami na frontach bojowych, Warszawa, 7 kwietnia 1919 r., k. 1.

<sup>41</sup> Там же, № 3028/k.m. Min. Spraw. Wojskowych do Głównego Kwatermistrzostwa na ręce pułkownika Malczewskiego, Warszawa, 14 kwietnia 1919 r., k. 1.

<sup>42</sup> WBH, I.301.6., sygn. 1, Rozkaz № 31. Naczelne Dowództwo W.P. Główne Kwatermistrzostwo, Warszawa, dn. 19 maja 1919 r., k. 3–4.

звертали увагу на художні полотна, ікони і старовинну зброю, адже ті могли походити з розграбованих палаців і дворів. Знайдені речі слід було відправляти до Народного Музею<sup>43</sup>.

Загалом ситуація зі станом культурних пам'яток у Східній Галичині бажала кращого. З доповіді референта групи ген. Єджеєвського ппор. Клосовського відомо, що замок в Підгірцях перебував у жалюгідному становищі. Доступ до нього був нескладним і проходив через розбиту браму. Оздоблення, меблі і картини замку були знищені, стіни побиті, більшість матеріальних цінностей вкрадено. Вціліло лише кілька мармурових столів, полотняних картин і бібліотека, яка займала тоді дві кімнати. Каплиця, що розташовувалася на території замку, також зазнала чималих втрат. У ній майже не залишилося церковної атрибутики. Першочерговим завданням, на думку референта, було забезпечення цілодобової охорони замку, щоб зберегти те, що ще там залишилося. Щоправда, дещо раніше, 19 червня 1919 р. частину майна з Підгорецького замку вдалося евакуювати вантажівками до Кракова. Серед вивезеного 6 комодів, 4 мармурові плити і 2 годинники робіт французьких майстрів. Маршрут евакуації проходив через залізничну станцію в Золочеві, звідти далі до Тарнова. Окрім того, 27 червня 1919 р. ппор. 4 бат. 5 п. п. Стефан Модзелевський передав до депозиту Народного музею у Кракові ще 72 олійні образи, більшість з яких родинні портрети Ржевуцьких, одну велику ліпнину на полотні, піхву до шаблі королеви Марусенки і нотатник в пергаментній оправі. Підтвердження відбору цих предметів знаходилося в Квартермістровстві у Львові<sup>44</sup>.

Схожа ситуація трапилася і з майном рільничої академії в Дублянах. 3 липня 1919 р. військове командування повідомило, що у Станіславі на території місцевої промислової школи, було знайдено 300 скринь з різноманітними приладами і книжками. Міністерство Освіти одразу звернулося по допомогу до командування IV Дивізії аби ті організували їх евакуацію до Львова. Відповідальними за транспортування цінностей було призначено проф. Кржеменєвського і референта військової здобичі

---

<sup>43</sup> WBH, I.310.2., sygn. 2, O.W./op.258. Opieka nad zabytkami. Rozkaz Nr. 93. Sztabu Dowództwa. Dowództwo frontu Galicyjsko-Wołyńskiego, Lwów, dnia 13 czerwca 1919 r., k. 3–4.

<sup>44</sup> WBH, I.310.2., sygn. 21, Sprawozdanie o stanu zamku w Podhorcach z dnia 21.08.1919. Opracował ppor. Kłosowski, k. 1–2.

кап. Слушкевича. Спільними зусиллями вдалося повернути цінну бібліотеку, 60 мікроскопів, скельця для дослідів і хімічні реагенти<sup>45</sup>.

Отже, аналіз архівних матеріалів Військового Історичного Бюро у Варшаві дозволив встановити, те що реферат військової здобичі при командуванні Галицько-Волинського фронту відповідав за організацію збору, збереження і транспортування військової здобичі під час польсько-української війни. Для виконання цього завдання у межах Етапу створювалися відділи військової здобичі, які проводили інвентаризацію, визначали точки збору майна і організовували робітничі відділи для завантаження усього цінного на підводи, вантажівки і потяги для подальшої евакуації в запілля. При цьому командування до процесу транспортування залучило приватну фірму „Перевіз”, яка після відповідної оплати займалася подальшим вивезенням усього до Львова, Перемишля чи Варшави. Кожен здобутий трофей відповідно винагороджувався, про що свідчать оголошені накази. НК ВП також розуміло, що серед здобутого майна чимало матеріалів, не мали військового значення, тому для його розподілення серед цивільних залучалися відділ речової демобілізації і цивільні будівельні уряди. Такий розподіл компетенцій дозволяв цільово використовувати усе здобуте і як наслідок економити для бюджету чималі кошти. Окремим відкритим питанням, упродовж усієї війни, залишалася проблема охорони і збереження культурних пам'яток. Для його вирішення залучалися цивільні і військові спеціалісти, робота яких дозволила врятувати колекції і майно рільничої академії в Дублянах і замку в Підгірцях.

## References

### Archival sources

WBH, I.123.1., sygn. 253.

WBH, I.123.1., sygn. 254.

WBH, I.123.1., sygn. 270.

---

<sup>45</sup> WBH, I.310.2., sygn. 28, Telegramm. Dtwo frontu galic.-wołyńskiego, Lwów. Warszawa, 2229-49, 4/7.19., k. 1; WBH, I.310.2., sygn. 22, L. 185. Do Dowództwa Frontu Galicyjsko-Wołyńskiego we Lwowie, Dublany, dnia 25 lipca 1919 r., k. 1-2.

- WBH, I.300.1., sygn. 456, Organizacja obrony państwa.
- WBH, I.301.5., sygn. 1, Rozkazy nr 1–89.
- WBH, I.301.6., sygn. 1, Rozkazy nr 1–92.
- WBH, I.304.1., sygn. 30, Materiały do rozkazów w sprawach personalnych i organizacyjnych.
- WBH, I.304.1., sygn. 46, Wykazy stanu i organizacja podległych oddziałów w tym Orde de Bataille Kwaternistrzostwa Komendy Miasta, Referatu Bezpieczeństwa; organizacja Oddziału II; plany sytuacyjne okręgu Lwów, Przemyśl, Sanok; rejestracja szkód powstałych w wyniku wojny polsko-rosyjskiej.
- WBH, I.310.1., sygn. 60, Organizacja formacji wojskowo-polowych; utworzenie kierownictwa transportów polowych przy dowództwie linii kolejowych Lwów; przepisy dla dowództwa okręgu linii kolejowych – odpisy Sztabu Generalnego; projekt organizacji Kierownictwa Transportów – obsada personalna; uzupełnienie instrukcji alarmowej; meldunki dotyczące transportów broni i żywności; militaryzowanie personelu.
- WBH, I.310.2., sygn. 2, Oddział I. Rozkazy Sztabu Dowództwa i Dowództwa Frontu.
- WBH, I.310.2., sygn. 16, Oddział III. Meldunki sytuacyjne.
- WBH, I.310.2., sygn. 20, Oddział IV. Korespondencja w sprawach organizacyjnych i personalnych; tymczasowa organizacja Ochotniczej Legii Kobiet; zmiana postępu poczty polowych; raporty kwaternistrzostwa frontu; sprawy personalne i finansowe.
- WBH, I.310.2., sygn. 21, Oddział IV, I Sekcja Organizacyjna. Organizacja Kwaternistrzostwa; żandarmerii polowej i baonów saperów; etat referatu zdobyczy; sprawy Ochotniczej Legii Kobiet i Towarzystwa Gniazd Sierocych; rozdzielanie kompetencji dowództwa frontu i Dowództwa Okręgu
- WBH, I.310.2., sygn. 22, Oddział IV. Rozdział Dowództwa Okręgu Generalnego Lwów od kwaternistrzostwa Frontu Galicyjsko-Wołyńskiego; rozwiązanie 4 Dywizji Strzelców; reorganizacja pułków piechoty; sprawozdanie z wizytacji 4 Dywizji Piechoty; spis oficerów Oddziału IV; raporty.
- WBH, I.310.2., sygn. 24, Oddział IV, sekcja 2. Raporty sytuacyjne; sprawy materiałowe, żywności i finansów; wykazy imienne oficerów.
- WBH, I.310.2., sygn. 28, Referat Zdobyczy Wojenne. Sprawozdanie Referenta Zdobyczy; korespondencja i wykazy zdobytych materiałów; obsada personalna.
- WBH, I.341.1., sygn. 68, Odpisy akt Naczelnej Komendy Wojska Polskiego we Lwowie i Komendy Miasta Lwowa z 1918 r. – rozkazy dzienne.
- WBH, I.341.1., sygn. 72, Odpisy akt Naczelnej Komendy Wojska Polskiego we Lwowie z 1918 r. – rozkazy, raporty, karty służbowe.
- WBH, sygn. DOK VI/1, Rozkazy Dowództwa Okręgu Generalnego Lwów. 25.06.1919 – 31.12.1919.